

د ابن خلدون له نظره د حکومتونو د عروج او زوال لاملونه

محمد خالد خاورین^۱، عبدالناصر ستانکزى^۲

*۱. پوهنمل دوکتور، دپارتمنت حقوق، پوهنځی حقوق و علوم سیاسى، پوهنتون پکتیا، گردیز، افغانستان (نویسنده مسئول).

<https://orcid.org/0000-0003-3313-2061> - mk.ahmadzai786@gmail.com

۲. پوهندوى، دپارتمنت روابط بين الملل، پوهنځی حقوق و علوم سیاسى، پوهنتون پکتیا، گردیز، افغانستان.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۰)

لنډيز

دا څېړنه د ابن خلدون د حکومتونو د عروج او زوال د دوراني نظریه تحلیل کوي چې د داخلي او بهرنیو عواملو په تعامل تمرکز کوي کوم، چې د حکومتونو مسیر جوړوي. د ابن خلدون ماډل چې د عصیه (تولنیز یووالي) او عمران (تمدن) مفکورې په کې رېښې لري، فرض کوي چې حکومتونه لکه د ژوندیو موجوداتو په څیر د تاسیس، یووالي او زوال له مرحلو څخه تیرېږي. په دې څېړنه کې تاریخي او معاصرو شرایطو چوکاټ پلی شوی چې په ځانګړې ډول ښایي چې څنګه د مشرتابه کیفیت، ټولنیز یووالي، اخلاقي ارزښتونه، اقتصادي شرایط او جیوپولیتیکي اغېزې په ګډه د حکومت ثبات یا زیان منونکي عوامل دي. موندنې ښیي چې د ابن خلدون د دوراني نظریه د حکومتونو عروج او زوال د یوې پروسې په توګه تشریح کوي چې په عمده توګه د قوي مشرتابه، ټولنیز یووالي (عصیه) او د نسلونو په تسلسل سره د یووالي تدریجي کمزوري کیدو لخوا پرمخ وړل کېږي. څېړنه دا هم روښانه کوي چې دواړه داخلي عوامل لکه فساد، عیش و عشرت او کمزوري مشري او بهرني فشارونه، لکه اقتصادي بحرانونه، بهرنۍ لاسوهنه او راڅرګندیدونکې سیالې ډلې، د سیاسي بې ثباتۍ او حکومت سقوط کې د پام وړ مرسته کوي. چې د ابن خلدون د نظریاتو مطابق د حکومت جوړونې دوراني نظریې اهمیت په دوامداره توګه روښانه کوي چې په اوسنۍ عصر کې د مسلمانانو حکومتونه او د افغانستان حکومت موجودې او مخ کیدونکو ننگونو ته د پوهیدو او حل کولو لپاره اشاره کړې ده.

کلیدي ټکي: اقتصادي شرایط، بهرنۍ شخړې، جیوپولیتیکي اغېزې، شبکه ایز حکومت، عصیه.

*. ارجاع: خاورین، محمد خالد و ستانکزى، عبدالناصر. (۱۴۰۴). د ابن خلدون له نظره د حکومتونو د عروج او زوال

لاملونه. مجله علمی - تحقیقی جوزجانان، ۱۸ (۲) ۴۳-۶۳.

<https://doi.org/10.69892/jawzjanaan.2025.90>

The Factors of the Rise and Fall of Governments According to Ibn Khaldun

Mohammad Khalid Khawrin^{1*}, Abdul Naser Stanikzai²

1*. Senior Teaching Assistant, Ph.D. Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Paktia University, Gardez, Afghanistan (Corresponding Author).

mk.ahmadzai786@gmail.com - <https://orcid.org/0000-0003-3313-2061>

2. Assistant Professor. Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Paktia University, Gardez, Afghanistan.

(Received: 24/02/2026 - Accepted: 01/03/2026)

Abstract

This study analyzes Ibn Khaldun's cyclical theory of the rise and fall of states, focusing on the interplay of internal and external factors that shape the trajectory of governments. Ibn Khaldun's model, rooted in the concepts of asabiyyah (social cohesion) and umran (civilization) posits that states undergo, phases of establishment, consolidation, and decline, much like living organisms. The research applies this framework to both historical and contemporary contexts, with a particular emphasis on Afghanistan, to illustrate how leadership quality, social unity moral values, economic conditions, and geopolitical influences collectively. The findings show that Ibn Khaldun's determine state stability or vulnerability cyclical theory explains the rise and fall of governments as a process driven mainly by strong leadership, social cohesion (asabiyyah), and the gradual weakening of unity—across generations. The study also highlights that both internal factors—such as corruption, luxury, and weak leadership and external pressures, such as economic crises, foreign interference, and emerging rival groups, contribute significantly to political instability and governmental collapse. The importance of the cyclical theory of government formation, according to Ibn Khaldun's ideas, has been continuously highlighted, which has pointed to the current era of Muslim governments and the Afghan government in understanding and solving the existing and emerging challenges.

Keywords: *Asabiyyah, Economic conditions, External conflicts, Geopolitical implications, Government network.*

*. **Citation:** Khawrin, M. & Stanikzai, A. (2026). The Factors of the Rise and Fall of Governments According to Ibn Khaldun. *Scientific-Research Journal of Jawzjanan*. 18(2), 43–63. <https://doi.org/10.69892/jawzjanan.2025.90>

سريزه

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و آله الطاهرين و لعن على اعدائهم اجمعين من الان الى قيام يوم الدين. لکه څرنگه چې الله ﷻ فرمايې: إِنَّ اللَّهَ يُؤْمِرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ يَعْظُمُ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (النساء ایه ۵۸). ژباړه: مسلمانانو! الله ﷻ تاسې ته حکم کوي چې امانتونه د هغو اهل ته وسپارئ. او کله چې د خلکو په منځ کې یې فیصله کوئ، نو په عدالت سره یې وکړئ، الله ﷻ تاسې ته په دې سره ډیر لوی نصیحت کوي او په باوري ډول الله ﷻ اوریدونکی او لیدونکی دی. د ابن خلدون مقدمه د اقتباسونو او علمي تبصرو له لارې خپرل شوې ده، چې د څوارلسمې میلادي پېړۍ د مسلمان فقیه او لیکوال په توګه د هغه پر ځانګړي لیدلوري تمرکز کوي. دغه څېړنه د هغه د ژوند تجربې هم روښانوي، چې په کې له ګوډ تیمور (Tamerlane) سره د هغه لیدنه، د تاریخ په اړه د هغه لیدلوری، د تشبیهاتو کارونه او د دود او تاریخي پېښو ترمنځ د توپیر پر اهمیت ټینګار شامل دي. همدارنګه دا موضوعات د ټولنې د بېلابېلو اړخونو په اړه د ابن خلدون نظریات رانغاړي، چې په هغو کې ساینس، هنر، حکومتولي، د تمدن ماهیت او د بدوي او ښاري ټولنو پرتله هم شامله ده. په پای کې اقتباسونه د نبوت، خوښوونو او د هغه د آثارو د سم درک لپاره د عربي ژبې د اهمیت په اړه د ابن خلدون افکار بیانوي. چې د مقدمې علمي تفسیرونه او بېلابېلې ژباړې هم معرفي او یادې شوې دي (Ibn Khaldūn, ۱۹۶۹).

د ابن خلدون د حکومتونو د دوراني نظریې تحلیل د حکومتونو د عروج او زوال یو دوراني ماډل وړاندې کوي، چې د بېلابېلو پړاوونو؛ لکه د حکومت بنسټ اېښودنه، د ځواک تمرکز او زوال، پر بهیر بحث کوي. د هغه دوراني نظریه دا فرضیه وړاندې کوي چې حکومتونه، د ژوندیو موجوداتو په څېر، د زیږون، ودې، بلوغ او زوال له پړاوونو څخه تېرېږي. د دغو پړاوونو بهیر تر ډېره د ټولنیز یووالي "عصبیه" او د ښاري کېدو د پروسو تر اغېز لاندې رامنځته کېږي (Önder & Ulaşan, ۲۰۱۸; Sulastri, ۲۰۱۹). په دې ماډل په لومړي پړاو کې د یو حکومت جوړول شامل دي چې ډیری وختونه د بدوي ټولنو څخه راپورته کېږي چې مبارزې او سختۍ یې زغملي دي. دا ټولنې چې د قوي "عصبیه" لخوا مشخص شوي، د عیش او آرامۍ په لټه کې د اساسي اړتیاوو د پوره کولو لپاره د حکومتدارۍ جوړښتونه رامنځته کوي (Fajar, ۲۰۱۹). د ځواک تمرکز لکه څنګه چې حکومت وده کوي، د واک تمرکز تجربه کوي چې د ښاري کیدو او د یو پیچلي ټولنیز جوړښت پرمختیا لامل کېږي. دا دوره د سوکالۍ او پرمختیا ځانګړتیا لري چې د قوي مشرتابه او همغږي ټولنیزو اړیکو لخوا پرمخ وړل کېږي (Shahidipak, ۲۰۲۰). په پای کې حکومتونه د ښاري نفوسو کې د کمزوري "عصبیه"، فساد او اخلاقي فساد له امله له زوال سره مخ کېږي. دا دوره د حکومت له ړنګېدو سره پای ته رسېږي چې ډیری وختونه د نویو تمدنونو د راڅرګندېدو سره

تعقیبېږي چې دې سره ټولنیز بدلون دوره دوام کوي (Shahidipak, ۲۰۲۰). برعکس، پداسې حال کې چې د ابن خلدون تیوري د دوراني ماډل باندې ټینګار کوي، ځینې پوهان استدلال کوي چې عصري حکومتونه ممکن په بشپړ ډول دې ماډل ته غاړه کېږدي، نوموړی وړاندیز کوي چې ځانګړې تاریخي او کلتوري شرایط کولی شي د حکومت پرمختیا او زوال مختلفې لارې رامنځته کړي.

د حکومتونو د عروج او زوال عوامل د سیاسي علومو، تاریخ او ټولنپوهنې له مهمو او بنسټیزو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي. که څه هم د حکومتونو د جوړېدو، بیاوړتیا او سقوط په اړه بېلابېلې نظریې وړاندې شوې دي، خو د ابن خلدون دوراني نظریه د ټولنیز یووالي "عصبیه"، مشرتابه، اقتصادي و ضعیف او اخلاقي ارزښتونو پر بنسټ د حکومتونو د عروج او زوال یو ځانګړی تحلیلي چوکاټ وړاندې کوي. سره له دې، د دغې نظریې علمي ابعاد، د حکومتونو د دوراني بدلونونو په تحلیل کې د هغې ارزښت او په معاصرو شرایطو کې یې د تطبیق وړتیا تر اوسه په کافي اندازه نه ده څېړل شوې. له بلې خوا، د اسلامي هېوادونو، په ځانګړې ډول د افغانستان، پرله پسې سیاسي بدلونونه او د حکومتونو بې ثباتي دا اړتیا رامنځته کوي چې د ابن خلدون نظریه له معاصر واقعیت سره پرتله او وارزول شي. تر اوسه روښانه نه ده چې د ابن خلدون له نظره کوم داخلي او بهرني عوامل د حکومتونو د ځواکمنتیا او یا هم د زوال اصلي لاملونه دي او دا عوامل تر کومه بريده د نننیو حکومتونو د وضعیت په تحلیل کې د کارونې وړ دي. له همدې امله، د دې څېړنې اساسي ستونزه دا ده چې د ابن خلدون د حکومتونو د عروج او زوال دوراني نظریه په علمي او تحلیلي ډول وڅېړي، د حکومتونو د ثبات او زوال اغېزمن عوامل روښانه کړي او وښيي چې دغه نظریه د معاصرو اسلامي حکومتونو، په ځانګړې ډول د افغانستان، د سیاسي وضعیت د تحلیل او د راتلونکو ننگونو د درک لپاره څومره علمي او عملي ارزښت لري.

د حکومت د پرمختګ هغه پړاوونه څېړل، چې ابن خلدون یې بیانوي او د حکومت د بنسټ اېښودنې، د واک د تمرکز او د زوال په پړاوونو کې د هغه د دوراني نظریې تحلیل کول. د ابن خلدون له نظره د هغو داخلي عواملو تحلیل، لکه مشرتابه، ټولنیز یووالی (عصبیه) او اخلاقي ارزښتونه، چې د حکومت په ثبات یا بې ثباتۍ کې مهم رول لري. د ابن خلدون له نظره د هغو بهرنیو عواملو سپړنه، چې جیوپولیتیکي اغېزې، اقتصادي شرایط او بهرنۍ شخړې د حکومتونو پر ثبات، دوام او متحرکاتو څه ډول اغېز کوي. د ابن خلدون د دوراني نظریې د معاصرو حکومتدارۍ له ننگونو سره د تړاو ارزونه او دا څېړل چې نوموړې نظریه د بېلابېلو سیاسي شرایطو او معاصرو عواملو په رڼا کې د حکومتونو د متحرکاتو په تحلیل کې څومره د تطبیق وړتیا لري.

د ابن خلدون د دوراني تیوري کې د حکومتونو د عروج او زوال په اړه مهم پړاوونه کوم دي؟

د ابن خلدون له نظره داخلي عوامل لکه د مشرتابه کیفیت او ټولنیز یووالی څنگه د یو حکومت اوږد عمر اغېزمنوي؟ د ابن خلدون له نظره کومو بهرنیو عواملو د حکومتونو ثبات اغېزمن کړي دی؟ ابن خلدون تیوري په کومو لارو چارو کې د معاصرو حکومتونو د اوسني سیاسي حالاتو تحلیل لپاره کارول کیدای شي؟

الف) تیرو څېړنو ته کتنه

د حکومت ثبات یا بې ثباتي تر ډېره د هغو داخلي عواملو تر اغېز لاندې وي، چې مهم یې مشرتابه، ټولنیز یووالی (عصبیه) او اخلاقي ارزښتونه دي. دغه عوامل په متقابل تعامل سره د حکومت سیاسي بهیر او لیدلوری اغېزمنوي او په ټولنه کې د شخړو د مدیریت او د نظم د ټینګښت پر څرنگوالي مستقیمه اغېزه کوي. له همدې امله، د حکومت د ثبات او بې ثباتي د تحلیل لپاره د دغو اغېزمنو عواملو درک او ارزونه بنسټیز اهمیت لري. همدارنګه، د اشرافو د یووالي د ساتنې لپاره اغېزمن مشرتابه اړین دی، ځکه چې د واکمنې طبقې یووالی په مستقیم ډول د حکومت پر سیاسي ثبات اغېز کوي (Brown, 1993).

د مشرتابه بېلابېلې طریقې، لکه اخلاقي مشرتابه او بدلون راوړونکی مشرتابه، کولای شي د اخلاقي پرېکړو د نیولو فرهنگ پیاوړی کړي او په نظامي او ملکي بنسټونو کې د ثبات او اغېزمنتیا د زیاتوالي لامل شي (Thomson & Hall, 2011). هغه مشران چې په خپل چلند کې د اخلاقي ارزښتونو بېلګه وي، د ډلو پر متقابل تعامل مثبت اغېز کوي او د ګډو ارزښتونو، اصولو او ټولنیزو نورمونو د رعایت او پیاوړتیا زمینه برابروي. همدارنګه، ټولنیز یووالی (عصبیه) د فردي هوساینې او ډله ییز ثبات له مهمو بنسټونو څخه ګڼل کېږي. هر څومره چې د ټولنې د غړو ترمنځ همغږي، متقابل باور او یووالی پیاوړی وي، هماغومره د وګړو د خوښۍ، رضایت او ټولنیز ثبات کچه لوړېږي (Dragolov et al., ۲۰۱۶). ټولنیز یووالی د ګډ هویت، متقابل باور او ګډو موخو د پیاوړتیا له لارې ټولنیزې شخړې راکموي او دا چاره په ځانګړي ډول په متنوع او کثرتي ټولنو کې بنسټیز اهمیت لري. برعکس، د ټولنیز یووالي نشتوالی د ټولنې د وېش او تفرقې لامل ګرځي، چې د حکومت سیاسي ثبات له ګواښ سره مخ کوي؛ ځکه په داسې حالت کې افراد او ډلې د ملی او ټولنیزو ګټو پر ځای خپلو ګوندي، قومي او شخصي-ګټو ته لومړیتوب ورکوي. له بلې خوا، اخلاقي ارزښتونه د مسؤل تابعیت او سیاسي ثبات اساسي بنسټ جوړوي، ځکه چې د ګډو ارزښتونو او موخو تر چتر لاندې بېلابېلې ټولنیزې ډلې سره نږدې کوي. کله چې حکومتولي له اخلاقي ارزښتونو سره همغږي وي، د حکومت مشروعیت او ثبات پیاوړی کېږي خو که د حکومت کړنې له دغو ارزښتونو سره په ټکر کې وي، نو د بې ثباتي، ټولنیزو شخړو او د حکومت د مشروعیت د کمزورۍ لامل ګرځي (Rourke, 1957). اخلاقي مشرتابه او پیاوړي اخلاقي

چوکاټونه کولای شي د پرېکړو د نیولو بهیر په سمه توگه رهبري کړي او د ټولنیز یووالي، سیاسي ثبات او اغېزمنې حکومتولۍ د پیاوړتیا لامل شي (Thomson & Hall, 2011). که څه هم دغه داخلي عوامل د حکومت د ثبات لپاره بنسټیز اهمیت لري، خو بهرني فشارونه؛ لکه اقتصادي بحرانونه او جیوپولیتیکي کړکېچونه، هم کولای شي حکومتونه له بې ثباتۍ سره مخ کړي. دا حالت څرگندوي چې د حکومتونو پر سیاسي ثبات د داخلي او بهرنيو عواملو ترمنځ یو پېچلی او متقابل اغېز موجود دی (Dragolov, 2016). چې په لاندې ډول ترې یادونه کوو.

۱. اقتصادي شرایط

اقتصادي گټې، د وسلو د سوداګرۍ او د انرژۍ د امنیت په ګډون، د دفاعي پالیسۍ د لومړیتوبونو په ټاکلو کې مهم رول لري. حکومتونه ډېری وخت خپلې پالیسۍ له اقتصادي گټو سره همغږې کوي، چې دا چاره کله ناکله د ځانګړو ډلو، سکتورونو یا آن شخړو ته د لومړیتوب ورکولو لامل ګرځي (Sarjito, 2024). جیوپولیتیکي ننگونې، لکه د سرچینو پر سر شخړې او د انرژۍ د رسونې اړوند ستونزې، د هېوادونو اقتصادي امنیت ته د پام وړ ګواښونه رامنځته کوي. په ځانګړې ډول، هغه هېوادونه چې کوچنۍ او کمزورې اقتصاد لري، لکه اوکراین، د دغو بهرنيو اقتصادي فشارونو پر وړاندې ډېر زیانمنوي (Stavytsky, 2018).

۲. بهرنۍ شخړې

بهرنۍ شخړې کولای شي په مستقیم ډول د یوه هېواد پر داخلي سیاسي او ټولنیزو متحرکاتو اغېز وکړي، لکه څنګه چې د ۱۹۱۷م کال د روسیې د انقلاب په بهیر کې ولیدل شول. همدارنګه، بهرني لوبغاړي د خپلو ملي گټو د تأمین لپاره کله ناکله په یوه هېواد کې د داخلي بې ثباتۍ او شخړو د رامنځته کېدو ملاتړ کوي، خو هغه هېواد کمزوری کړي؛ لکه څنګه چې د لومړۍ نړیوالې جګړې پر مهال د جرمني او د هغه د متحدینو په سیاستونو کې لیدل کېږي (Shevkunov, ۲۰۲۴). د هېوادونو د عصري کېدو بهیر هم د بهرنيو شخړو تر اغېز لاندې راځي، ځکه دغه شخړې کولای شي د هغوی د پرمختګ بهیر یا خو ورو کړي او یا بې چټک کړي. دا اغېز د بهرني نفوذ له ماهیت او د هېواد له داخلي انعطاف او مقاومت سره تړاو لري. که څه هم بهرني عوامل د حکومتونو پر متحرکاتو د پام وړ اغېز لري، خو داخلي عوامل؛ لکه سیاسي کلتور، اداري وړتیا او د خلکو عامه درک، هم په دې بهیر کې اساسي رول لوبوي. له همدې امله د داخلي او بهرنيو عواملو متقابل اغېز د یوه هېواد د پرمختګ او ثبات عمومي مسیر ټاکي، چې دا چاره د پالیسۍ جوړونې او حکومتولۍ په بهیر کې د دواړو اړخونو د هر اړخیز درک او ارزونې اړتیا څرګندوي (Shevkunov, ۲۰۲۴).

۳. جیوپولیتیک اغیزې

جیوپولیتیکي اغیزې، اقتصادي شرایط او بهرنۍ شخړې د سیاسي پرېکړو، د عصري کېدو د بهیرونو او اقتصادي امنیت پر اغېزمنولو سره د حکومتونو متحرکاتو ته د پام وړ بڼه ورکوي. دغه بهرني عوامل له داخلي شرایطو سره په متقابل تعامل کې د حکومتونو د پرمختګ او ثبات لپاره یو پېچلی چاپېریال رامنځته کوي. د دغو عواملو اغیزې په بېلابېلو برخو کې څرګندېږي. چې د دفاعي پالیسۍ جوړونه، د حکومت عصري کېدل او اقتصادي او امنیتي ننګونې یې مهمې بېلګې دي. د حکومتونو پر متحرکاتو د دغو بهرنیو عواملو بېلابېل اړخونه د پام وړ اهمیت لري. د بېلګې په توګه، جیوپولیتیکي عوامل، لکه د زبرځواکونو او نړیوالو سازمانونو نفوذ، د ملي دفاعي پالیسیو په جوړولو کې مهم رول لري. دغه لوبغاړي کولای شي د ډیپلوماتیکو، اقتصادي او یا پوځي لارو چارو له لارې د حکومتونو پر ستراتیژیکو پرېکړو فشار راوړي او هغوی اغېزمنې کړي (Sarjito, 2024). د جنوبي قفقاز په څېر سیمو کې جغرافیایي موقعیت او تاریخي میراث جیوپولیتیکي پېچلتیاوې رامنځته کړې دي. چې بهرني لوبغاړي ترې د سیاسي رژیمونو او حکومتي پالیسیو د اغېزمنولو او نفوذ د پراخولو لپاره ګټه پورته کولای شي (Tarkhan Mouravi, ۲۰۱۶).

۴. د حکومت د جوړښت تاریخي پس منظر

د افغانستان حکومت، په ځانګړي ډول له ۲۰۰۱ کال وروسته، له پام وړ بدلونونو سره مخ شوی دی. د حکومت جوړونې په موخه بهرنۍ مداخلې په ډېرو مواردو کې د دې پر ځای چې موجودې ستونزې حل کړي، د هغو د لا زیاتېدو لامل شوې دي (Nawabi & Kolozi, ۲۰۲۲). د افغانستان د عصري کېدو بهیر ښیي چې بهرنۍ ملاتړ په ډېرو مواردو کې له هغو ځواکونو سره ملګری شوی چې د حاکم نظام مخالف وو او دې وضعیت د متحد حکومت د کمزورۍ او تجزیې زمینه برابره کړې ده (Nawabi & Kolozi, ۲۰۲۲).

۵. سیاسي او حکومتي شبکې

د معاصرو سیاسي نظریو له مخې، د افغانستان د عصري حکومتولۍ ننګونې د سیاسي اړیکو، تاریخي شرایطو او بهرنیو اغېزو د پېچلي متقابل تعامل څرګندونه کوي. دغه نظریه ښیي چې رامنځته شوي سیاسي نظامونه د نویو او ډېری وخت د غیررسمي یا غیرقانوني ځواکونو له لوري کمزوري کېدای شي. د افغانستان د حکومتولۍ د واقعیت د درک لپاره د دغو ننګونو او متقابلو اړیکو تحلیل ځانګړی اهمیت لري. په همدې اساس، د افغانستان حکومتولي تر ډېره د غیررسمي سیاسي شبکو تر اغېز لاندې ده، چې په کې جنګسالاران او د ملاتړ غیررسمي شبکې د حکومتولۍ پر بهیر او دندو د پام وړ نفوذ لري (Sharan, ۲۰۲۲). دغو شبکو یو «شبکه ییز حکومت» رامنځته

کړی، چې په هغه کې سیاسي بهیرونه تر ډېره د فساد او غیرقانوني کړنو تر اغېز لاندې دي او همدغه وضعیت د رسمي دولتي ادارو د کمزورۍ او د هغوی د اغېزمنتیا د راکمېدو لامل ګرځي (Sharan, 2022).

۶. قومي او فرقه ییز تحرکات

د بهرنیو مرستو بهیر قومي او فرقه ییز اختلافونه ژور کړي او د حکومتولۍ پېچلتیا او سیاسي بې ثباتي یې لا زیاته کړې ده (Adelkhah, ۲۰۱۷). د سیاسي اړیکو قومي کېدل د نړیوالو مرستندویانو د سیاستونو له لوري هم پیاوړي شوي، چې د ښې حکومتولۍ له اصولو سره په ټکر کې دي او د بهرنیو مداخلو ماهیت او اغېزې په څرګند ډول منعکسوي (Adelkhah, ۲۰۱۷). برعکس، ځینې څېړونکي په دې باور دي چې هغه ننګونې چې د افغانستان حکومتونه ورسره مخ دي، یوازې د سیاسي ګډوډۍ پایله نه ده، بلکې د هغو ژورو کلتوري او ټولنیزو جوړښتونو څخه هم سرچینه اخلي چې د بدلون پر وړاندې مقاومت کوي. دغه لیدلوری د افغانستان د سیاسي وضعیت د هر اړخیز درک پر اړتیا ټینګار کوي او د حکومتولۍ پر بهیر د داخلي او بهرنیو اغېزمنو عواملو متقابل رول په ګوته کوي (Nawabi & Kolozi, ۲۰۲۲).

ابن خلدون د خپل وخت ټولنیز او سیاسي شرایط په ژوره توګه تحلیل کړي دي. هغه مهال چې د شمالي افریقا او اندلس د حکومتونو بې ثباتي، یرغلونو او سیاسي ګډوډیو د هغه د فکري لیدلوري په رامنځته کېدو کې بنسټیز رول درلود. نوموړي د حکومت د جوړښت، ثبات او زوال د تحلیل لپاره دوه اساسي مفاهیم، عصبي (ټولنیز یووالی) او عمران (تمدن او آبادي)، مطرح کړل او څرګنده یې کړه چې عصبي د حکومت د ځواک، ثبات او دوام لپاره حیاتي ارزښت لري، په داسې حال کې چې د عمران پرمختګ د حکومت د ثبات، هوساینې او پرمختیا زمینه برابروي. ابن خلدون ټینګار کوي چې د حکومتونو عروج او زوال تر ډېره د داخلي او سیسټماتیکو عواملو لکه اقتصادي ثبات، سیاسي فساد، اداري وړتیا او ټولنیز یووالي تر اغېز لاندې وي. په عین حال کې د بهرنیو عواملو اغېز هم وی لکه یرغلونو او طبیعي آفتونه. هغه د حکومتونو د دورانې طبیعت په اړه په خپلې نظریې کې څو پړاوونه بیانوي، چې حکومتونه د بنسټ اېښودنې څخه تر زوال پورې ترې تېرېږي او دا بهیر یو طبیعي او تکرارېدونکی بهیر ګڼي. د ابن خلدون نظریات نن هم د معاصرې حکومتولۍ لپاره ځانګړی علمي او عملي ارزښت لري. ځکه هغه اغېزمن مشرتابه، اداري روڼتیا او بشپړتیا او ټولنیز یووالی د حکومتونو د ثبات، پايښت او پرمختګ اساسي عوامل ګڼي. له همدې امله د هغه نظریات د معاصرو سیاسي نظامونو د تحلیل او ارزونې لپاره هم د پلي کېدو وړ ګڼل کېږي (Ibn Khaldûn, ۱۹۶۹).

ب) د څېړنې میتود

دا څېړنه د کیفی او توصیفی میتود پر بنسټ ترسره شوې ده، چې په کې د تاریخي تحلیل او پرتله ییزو مطالعاتو څخه ګټه اخیستل شوې، ترڅو د ابن خلدون د دوراني نظریې تحلیلي ابعاد او د معاصرو شرایطو سره د هغې د تطبیق ساحه مشخصه او وارزول شي.

۱. د موادو یا ډیټا راټولول

د «مقدمه» تر سرلیک لاندې کتاب، چې د عبدالرحمن ابن خلدون له خوا لیکل شوی او محمد زبیر شفیقي پښتو ژبې ته ژباړلی، د اکسوس خپرندويې ټولنې له خوا په ۱۳۹۹ هـ.ش. کال په کابل کې چاپ او خپور شوی دی. له یاد اثر څخه د دې څېړنې د مهمې علمي سرچینې په توګه استفاده شوې ده.

د قضیې مطالعه: په دې څېړنه کې تاریخي او معاصرې قضیې څېړل شوې دي، خو د بېلابېلو حکومتونو د عروج او زوال بهیر د ابن خلدون د نظریاتو په رڼا کې تحلیل شي. د دغو قضیو مطالعه د ابن خلدون د سیاسي لیدلوري د تطبیق وړتیا او د هغه د سیاسي بصیرت معاصر اهمیت څرګندوي.

۲. د ډیټا تحلیل

موضوعي تحلیل (Thematic Analysis): په دې څېړنه کې د متني معلوماتو او د قضیو د مطالعاتو پر بنسټ هغه اساسي موضوعات او مفاهیم تشخیص او تحلیل شوي دي چې د حکومتونو پر متحرکاتو د اغېز لرونکو داخلي او بهرنیو عواملو سره تړاو لري. د دې تحلیل موخه د ابن خلدون د نظریاتو د اعتبار، تحلیلي ځواک او د معاصرو شرایطو په رڼا کې د هغوی د تطبیق وړتیا ارزول دي. د دغې میتودولوژۍ په کارولو سره د حکومتونو د متحرکاتو په اړه د ابن خلدون د لیدلوري هر اړخیزه پوهه ترلاسه شوې، چې د سیاسي علومو په اکاډمیکو بحثونو او د حکومتولۍ په عملي مطالعاتو کې د پام وړ علمي ونډه لري.

ج) پایلې

۱. د لومړۍ څېړنیزې پوښتنې په ځواب کې ویلای شو چې د ابن خلدون د دوراني نظریې له مخې، د حکومتونو عروج او زوال یو دوراني بهیر دی چې حکومتونه یې په طبیعي ډول تعقیبوي. د نوموړي په اند، دغه دوره عموماً د درېیو نسلونو په اوږدو کې بشپړېږي او د انسان د ژوند له پړاوونو سره ورته والی لري. یعنې د رامنځته کېدو، ودې، بلوغ، رکود او په پای کې د زوال مرحلې په کې شاملې دي. د دې دوراني بهیر مهم پړاوونه په لاندې ډول دي:

لومړۍ مرحله: د حکومت د بنسټ اېښودنې او رامنځته کېدو پړاو

دا مرحله د داسې ځواکمن مشر د راڅرګندېدو استازیتوب کوي چې د پیاوړې عصبيې (ډله ییز یووالي او ګډ احساس) پر بنسټ راوړلایږي. دغه عصبيې غالباً په قبیلوي یا کلیوالي ټولنو کې رېښې لري. د حکومت بنسټ اېښودونکی د زړورتیا، استقامت، قوي ارادې او د فتحې د روحيې څښتن وي. هغه د خپل مشرتابه تر چتر لاندې بېلابېلې ډلې سره متحدوي او یو منسجم ځواک رامنځته کوي چې د ګډو موخو د تحقق لپاره د مبارزې لوړه انگېزه لري.

په دې پړاو کې حکومت د قلمرو، اقتصادي سرچینو او سیاسي اعتبار له پلوه د پراختیا او پرمختیا په حال کې وي. بنسټ اېښودونکی د نوي حکومت بنسټ ېږدي، نوی سیاسي نظم رامنځته کوي او د حکومتولۍ لپاره نوې ادارې او قوانین وضع کوي. همدارنګه، فتحې، پراختیا، پرمختیا او د نفوذ زیاتوالی، چې د قوي عصبيې، ګډې ارادې، د بریا غوښتنې او ویاړ ته د رسېدو د انگېزې له مخې پر مخ وړل کېږي، چې د دې مرحلې له مهمو ځانګړتیاوو څخه شمېرل کېږي.

دویمه مرحله: ثبات او د زوال د پیل مرحله

په دې پړاو کې دویم نسل، چې د نسبي ثبات، سوکالۍ او آرامۍ په فضا کې روزل شوی وي، ورو ورو هغه سخت کوشي، زغم او محافظه کار فضیلتونه له لاسه ورکوي چې د حکومت د رامنځته کېدو او پیاوړتیا بنسټ یې اېښی و. دغه نسل له هوسا ژوند، عیش او عشرت سره عادت کېږي او د حکومت د پیاوړتیا اساسي عامل یعنې عصبيې (ټولنیز یووالی)، ته لږه پاملرنه کوي.

په دې مرحله کې د حکومت تمرکز له فتوحاتو، پراختیا، پرمختیا او د سیاسي یووالي له ټینګښت څخه اغېزمنې حکومتولۍ او د موجوده واک د ساتنې پر لور اوږي. واکمنان تر ډېره د خپلې واکمنۍ د دوام او د تېرو بریاوو د ګټو له خوندي کولو سره بوخت وي. په همدې وخت کې د حکومت پوځي ځواک هم ورو ورو کمزوری کېږي، ځکه چې د اصلي ملاتړو او وفادارو ځواکونو پر ځای پر اجیرو سرتېرو او مزدورو ځواکونو تکیه کېږي، چې د حکومت له بنسټیز عصبيې او ګډې ژمنتیا څخه بې برخې وي.

همدارنګه، په دې پړاو کې د داخلي سیالیو او شخړو د زیاتېدو له امله ټولنیز یووالی کمزوری کېږي. واکمنان کله ناکله ځینو ډلو ته پر نورو لومړیتوب ورکوي، چې دا چاره د ټولنې د بېلابېلو قشرونو ترمنځ د بې باورۍ او اختلافاتو د پراخېدو لامل ګرځي. په پایله کې د ګډ هویت، یووالي او ګډو موخو احساس ورو ورو له منځه ځي او د حکومت د زوال بنسټیز عوامل پیاوړي کېږي.

درېیمه مرحله: زوال، سقوط او د نوي حکومت راڅرګندېدل

په دې پړاو کې درېیم نسل، چې د عیش، هوساینې او رفاه په فضا کې روزل شوی وي، په بشپړه توګه له هغو سختو شرایطو او ارزښتونو څخه بېل شوی وي چې د دوی نیکونو د حکومت د بنسټ اېښودلو او پیاوړتیا لپاره تجربه کړي وو. دغه نسل د حکومت د ساتنې او مدیریت لپاره اړین مهارت، استقامت، ګټه مسئولیت او د ډله ییز کار روحیه له لاسه ورکوي. په همدې دلیل، حکومتي فساد، داخلي سیالی، اداري کمزورتیا او اقتصادي زوال په تدریجي ډول پراخېږي.

په دې مرحله کې د حکومت مالي او اقتصادي سرچینې تر ډېره په عیش او عشرت او غیرضروري لګښتونو مصرفېږي او د واکمنانو پام د عامه ګټو پر ځای د خپلې واکمنۍ د دوام او د خپلې نږدې کړۍ د شتمنولو پر لور اوړي. د دې وضعیت په پایله کې حکومت د بهرنیو ګواښونو، لکه یرغلونو، بغاوتونو او د نویو سیاسي او پوځي ځواکونو د راڅرګندېدو پر وړاندې کمزوری او زیانمنې کېږي.

په پای کې حکومت د داخلي زوال او بهرنیو فشارونو تر ګډ اغېز لاندې سقوط کوي. له دې وروسته، یو نوی مشر د پیاوړې عصبي (ټولنیز یووالي) پر بنسټ راڅرګندېږي، کمزوری حکومت له منځه وړي او د نوي حکومت بنسټ ږدي. په دې توګه د حکومت د عروج او زوال دوراني بهیر یو ځل بیا له سره پیلېږي.

د ابن خلدون دوراني نظریه د تاریخ په اوږدو کې د حکومتونو د عروج او زوال لپاره یو منظم او تحلیلي چوکاټ وړاندې کوي. دغه نظریه د حکومت په رامنځته کېدو، ثبات او دوام کې د عصبي اساسي رول او همدارنګه پر راتلونکو نسلونو د ځواک، هوساینې او عیش و عشرت منفي اغېز په روښانه ډول بیانوي. که څه هم دا نظریه د ټولو حکومتونو لپاره یو مطلق او حتمي اصل نه ګڼل کېږي، خو د سیاسي عروج او زوال د عواملو د درک لپاره ارزښتناک تحلیلي لیدلوری وړاندې کوي او څرګندوي چې هېڅ حکومت، که هر څومره ځواکمن هم وي، د بدلون او زوال له قانون څخه مستثنا نه دی.

۲. د دویمې څېړنیزې پوښتنې په ځواب کې ویلای شو چې د ابن خلدون له نظره د حکومت دوام، ثبات او اوږدمهاله بقا تر ډېره د اغېزمن مشرتابه او د خلکو د ټولنیز یووالي، چې هغه یې عصبي (ډله ییز یووالی او ګټه احساس) بولي، پورې تړاو لري. د هغه په اند، هر حکومت عموماً د داسې ځواکمن مشر تر مشرۍ لاندې رامنځته کېږي چې د پیاوړې عصبي پر مټ بېلابېلې ډلې سره متحدوي. د دغه مشر زړورتیا، استقامت، عدالت، درایت او د اغېزمنې رهبرۍ وړتیا د ډله ییز یووالي د پیاوړتیا او د حکومت د بنسټ اېښودنې اساسي عوامل ګڼل کېږي.

خو د حکومت له پرمختیا او ثبات وروسته، دغه پیاوړی عصیه ورو ورو کمزوری کېږي. هغه سخت کوشي، زغم، قناعت او د ګډه مسؤلیت احساس، چې د حکومت د بنسټ اېښودونکو ځانګړنې وې، په تدریج سره د هوساینې، عیش او عشرت، بې ځایه لګښتونو او د واک د تمرکز فرهنگ ته ځای پرېږدي. په دې توګه حکومت له ساده او منظم ژوند څخه د تجمل، رفاه او د واک د انحصار پر لور حرکت کوي.

دا بدلون د حکومت د بقا او دوام لپاره هم مثبتې او هم منفي پایلې لرلای شي. په لومړیو پړاوونو کې عیش او سوکالي د نفوس د زیاتوالي، د نویو پلویانو د جذب او د حکومت د ظاهري ځواک د پرمختیا لامل ګرځي، خو دا ځواک دوامدار بنسټ نه لري. ځکه چې راتلونکی نسل په هوسا ژوند کې روزل شوی وي او هغه سختی، استقامت او پیاوړی عصیه نه لري چې د حکومت د بنسټ اېښودونکو د بریا اصلي لامل و.

د همدې کمزورۍ له امله حکومت په تدریجي ډول د خپل ثبات د ساتلو لپاره پر بهرنیو ځواکونو او نویو ملاتړو تکیه کوي، چې دا کار د حکومت داخلي یووالی کمزوری کوي. سربېره پر دې، واکمنان کله ناکله پر خپلو اصلي پلویانو د دغو نویو ملاتړو لومړیتوب ورکوي، چې په پایله کې د عصیه بنسټونه لا کمزوري کېږي، د خلکو ترمنځ بې باوري او ناراضیاتي زیاتېږي او د حکومت د زوال زمینه برابريږي.

هغه مشران چې ځان له خپلو خلکو څخه جلا کوي او ټول سیاسي واک په خپلو لاسونو کې متمرکزوي، د عصیه (ټولنیز یووالي او ډله ییز احساس) د کمزورۍ لامل ګرځي. دا ډول چلند د خلکو او حکومت ترمنځ د باور فضا زیانمنوي او د دسیسو، کورنیو سیالیو او بغاوتونو د رامنځته کېدو زمینه برابروي. د عصیه کمزورتیا د حکومت پر پوځي ځواک هم مستقیم اغېز کوي، ځکه چې د حکومت اصلي او وفادار ملاتړي په تدریجي ډول د اجیرو سرتېرو او مزدورو ځواکونو په وسیله ځای پر ځای کېږي. دغه ځواکونه د حکومت له بنسټیزو ارزښتونو او موخو سره د پخوانیو ملاتړو په څېر ژمنتیا نه لري، له همدې امله حکومت د داخلي او بهرنیو ګواښونو پر وړاندې ډېر زیان منونکی کېږي.

له اقتصادي پلوه هم حکومتونه له هغو بدلونونو سره مخ کېږي چې په پایله کې یې د زوال زمینه برابريږي. د حکومت د بنسټ اېښودنې په لومړیو پړاوونو کې د مالیاتو ټیټه کچه، د فتوحاتو او اقتصادي پرمختیا سیاستونه د عوایدو د زیاتوالي لامل کېږي. خو د حکومت له پرمختګ او زړېدو سره، د عیش او عشرت لګښتونه، د دربار مصارف او د واکمن د نږدې کړې د امتیازاتو زیاتوالی د مالي سرچینو اړتیا ډېروي. د دغو لګښتونو د جبران لپاره حکومت مالیات لوړوي، چې دا چاره

اقتصادي فعالیتونه کمزوري کوي، د تولید او پانګونې کچه راټیټوي او په پایله کې د حکومت اقتصادي او سیاسي بنسټونه لا کمزوري کوي.

ابن خلدون ټینګار کوي چې د حکومتونو ژوند عموماً د عروج او زوال یو دوراني بهیر تعقیبوي او ډېر کم داسې پېښې چې له دریو نسلونو څخه زیات دوام وکړي. د هغه په اند، لومړی نسل د سخت کوشۍ، زغم او پیاوړي عصبي ارزښتونه ساتي. دویم نسل په دغو ځانګړنو کې تدریجي کمزوري تجربه کوي او درېیم نسل دغه ارزښتونه په بشپړه توګه له لاسه ورکوي. چې په پایله کې یې حکومت د زوال او سقوط له پړاو سره مخ کېږي. ابن خلدون دغه دوراني بهیر د انسان د ژوند له پړاوونو سره تشبیه کوي، چې د ودې، بلوغ، رکود او په پای کې د زوال مرحلې په کې شاملې دي.

د ابن خلدون له نظره، د حکومت د واکمنۍ کمزوري کېدل عموماً د هغې له سرحدي سیمو او اطرافو څخه پیلېږي او په تدریجي ډول د حکومت تر مرکزې رسېږي. دغه بهیر هغه مهال لا چټکېږي چې نوي مشران د پیاوړي عصبي پر بنسټ راڅرګند شي او د واکمن حکومت پر وړاندې د سیاسي او پوځي سیالۍ ډګر ته راودانګي. په پایله کې کمزوری حکومت سقوط کوي او پر ځای یې نوی حکومت رامنځته کېږي، چې په دې توګه د حکومتونو د عروج او زوال دوراني بهیر یو ځل بیا له سره پیلېږي.

۳. د درېیمې څېړنیزې پوښتنې په ځواب کې ویلای شو چې ابن خلدون، د مشرتابه او ټولنیز یووالي (عصبي) په څېر د داخلي عواملو تر څنګ، یو شمېر بهرني عوامل هم یادوي چې د حکومتونو پر ثبات او دوام ژور اغېز لري. د هغه له نظره، دغه بهرني فشارونه د داخلي کمزورۍ له پیاوړتیا سره یوځای د حکومتونو د زوال او په پایله کې د هغوی د سقوط زمینه برابروي. له همدې امله د حکومتونو د ثبات او بې ثباتۍ د تحلیل لپاره د دغو بهرنیو عواملو ارزونه هم د داخلي عواملو په څېر ځانګړې اهمیت لري. چې په لاندې توګه ترې یادونه کوو.

د نوې عصبي لرونکو ډلو راڅرګندېدل: ابن خلدون ټینګار کوي چې د پیاوړي عصبي (ډله ییز یووالي) لرونکو نویو ډلو راڅرګندېدل د واکمنو حکومتونو لپاره یو له مهمو بهرنیو ګواښونو څخه ګڼل کېږي. دغه ډلې، چې ډېری وخت په سرحدي او لرې پرتو سیمو کې رامنځته کېږي، د واکمن حکومت پر سیاسي او پوځي ځواک ننگونه کوي او په پای کې د هغه د نسکورېدو لامل ګرځي. د بېلګې په توګه، ابن خلدون یادونه کوي چې د عباسي حکومت له کمزورۍ وروسته، د عربي عصبي پر ځای د ایرانی، ترکي او دیلمي ډلو پر عصبي تکیه د حکومت د کمزورۍ او د نوو سیاسي

ځواکونو د راڅرګندېدو څرګنده بېلګه ده. په پایله کې، همدغه نوې او پیاوړې ډلې د داخلي کمزوریو څخه په ګټې اخیستنې حکومت نسکوروي او د هغه ځای ناستې کېږي.

بهرني پوځي ګواښونه: د ابن خلدون له نظره، ګاونډي هېوادونه او ځواکمنې قبیلې هغه مهال د یوه حکومت پر ضد د برید فرصت مومي چې د هغه پوځي ځواک، عصبیه او داخلي یووالی کمزوری شوی وي. هر څومره چې د حکومت سیاسي واک کمزوری کېږي او د هغه د قلمرو کنټرول محدودېږي، هماغومره د بهرنیو یرغلونو پر وړاندې زیانمنې کېږي. په دې شرایطو کې بهرني ځواکونه هڅه کوي چې د حکومت له کمزورۍ څخه په ګټې اخیستنې خپله سیمه پراخه کړي او یا خپلې سیاسي او پوځي موخې ترلاسه کړي.

اقتصادي عوامل: ابن خلدون اقتصادي بې ثباتي د حکومتونو د زوال له اساسي عواملو څخه ګڼي. د هغه په اند، کله چې واکمنان په مستقیم ډول په سوداګریزو فعالیتونو کې ښکېل شي، دا کار د خلکو اقتصادي فعالیتونو او د حکومت د مالي عوایدو پر بهیر منفي اغېز کوي. همدارنګه کله چې حکومت د عیش او عشرت، د دربار د زیات لګښت، د لوی پوځ د ساتنې او د مالي سرچینو د کمښت له امله له اقتصادي ستونزو سره مخ شي، نو د عوایدو د جبران لپاره مالیات او ګمرکي محصولونه زیاتوي او یا د خپلو چارواکو او شتمنو خلکو له شتمنیو څخه په زور ګټه اخلي. دغه سیاستونه اقتصادي رکود، د خلکو نارضايتي او د حکومت د مشروعیت او سیاسي ځواک کمزوري کېدو ته لاره هواروي.

د لرې پرتو سیمو له لاسه ورکول: د ابن خلدون له نظره، د حکومت د زوال بهیر ډېری وخت د هغه له لرې پرتو او سرحدي سیمو څخه پیلېږي. کله چې مرکزي واک کمزوری شي، دغه سیمې د بېلتون غوښتونکو خوځښتونو، کورنیو بغاوتونو او یا د ګاونډیو قدرتونو د یرغلونو له ګواښ سره مخ کېږي. د هرې سیمې له لاسه ورکول د حکومت اقتصادي سرچینې، بشري ځواک، سیاسي اعتبار او پوځي وړتیا کمزوري کوي، او په پایله کې د پاتې قلمرو اداره او د مرکزي واک ساتنه ورځ تر بلې ستونزمنه کېږي.

ابن خلدون زیاتوي چې د حکومت ثبات او دوام د داخلي او بهرنیو عواملو د پېچلي متقابل تعامل له مخې ټاکل کېږي. که څه هم داخلي عوامل، لکه د مشرتابه کیفیت او د عصبیه (ټولنیز یووالي) ځواک، د حکومت د بقا لپاره بنسټیز اهمیت لري، خو بهرني فشارونه لکه د پیاوړې عصبیه لرونکو نویو سیاسي او ټولنیزو ځواکونو راڅرګندېدل، پوځي ګواښونه، اقتصادي ننگونې او د قلمرو د برخو له لاسه ورکول، د حکومت د کمزورۍ، زوال او په پایله کې د سقوط بهیر ګړندی کوي.

۴. د څلورمې څېړنیزې پوښتنې په ځواب کې ویلای شو چې د ابن خلدون نظریه، که څه هم د څوارلسمې میلادي پېړۍ د شمالي افریقا له تاریخي او ټولنیزو شرایطو څخه سرچینه اخلي، خو د سیاسي تحولاتو او حکومتونو د متحرکاتو د تحلیل لپاره یو اغېزمن نظري چوکاټ وړاندې کوي چې د معاصرو حکومتونو په ارزونه کې هم ترې ګټه اخیستل کېدای شي. د هغه د عصبيې (ټولنیز یووالي) مفهوم، د حکومتونو د عروج او زوال دوراني نظریه او د داخلي او بهرنیو عواملو د متقابل اغېز تحلیل، د معاصرو حکومتونو د ننګونو د درک او ارزونې لپاره ارزښتناک علمي بصیرت وړاندې کوي. په همدې اساس، د ابن خلدون د نظریاتو د معاصرو سیاسي شرایطو په تحلیل کې د تطبیق مهمې لارې چارې په لاندې ډول بیانېږي:

۱. د عصبيې (ټولنیز یووالي) د رول تحلیل

د ابن خلدون د عصبيې (ټولنیز یووالي او ډله ییز احساس) مفهوم د معاصرو سیاسي او ټولنیزو پدیدو د تحلیل لپاره په بېلابېلو برخو وېشل کېدای شي، چې مهمې یې په لاندې ډول دي:

الف - ملت پالنه (ناسیونالېزم) او د هویت سیاست: د ابن خلدون د عصبيې مفهوم د معاصرو دولتونو په کچه د ملت پالنې، قومي شخړو او د هویت پر بنسټ د سیاستونو د ودې د تحلیل لپاره ګټور نظري چوکاټ وړاندې کوي. د ګډ ملي، مذهبي او کلتوري هویت پر بنسټ رامنځته شوی پیاوړی ډله ییز احساس کولای شي د ټولنیز بسیج او سیاسي تحرک ځواکمن عامل وي، خو په ورته وخت کې د ټولنیز وېش، قومي تعصب او سیاسي بې ثباتۍ لامل هم ګرځېدلی شي. د بېلګې په توګه، په اروپا کې د ملت پالنې بیا راژوندي کېدل او د نړۍ په ځینو سیمو کې د مذهبي افراطیت وده د عصبيې د معاصرو څرګندونو په توګه تحلیل کېدای شي.

ب - سیاسي قطبي کېدل او ټولنیز یووالی: د عصبيې مفهوم د ډېرو هېوادونو د سیاسي قطبي کېدو او د ټولنیز یووالي د کمزورۍ د تحلیل لپاره هم ارزښت لري. د ګډو ارزښتونو کمزوري کېدل، اقتصادي نا برابري او د عامه سیاسي بحثونو ټوټه کېدل د یوې باثباته سیاسي ټولنې لپاره اړین ګډ هویت او ګډ هدف زیانمنوي. برعکس اغېزمن او مسؤل مشرتابه، چې د ټولنیز یووالي، ملي همغږۍ او ګډو ارزښتونو د پیاوړتیا لپاره هڅه کوي، کولای شي عصبيې پیاوړی او د سیاسي ثبات زمینه برابره کړي.

۲. د سیاسي دورو درک

د ابن خلدون له نظره د سیاسي دورو درک مفهوم په بېلابېلو برخو وېشل کېدای شي، چې مهمې یې په لاندې ډول دي:

الف - د سیاسي غورځنگونو او گوندونو عروج او زوال: د ابن خلدون د حکومتونو د دوراني نظریې پر بنسټ د سیاسي غورځنگونو او گوندونو د رامنځته کېدو، ودې او زوال بهیر هم تحلیل کېدای شي. هغه سیاسي ډلې چې په پیل کې د پیاوړي مشرتابه، گډو موخو او لوړې ټولنیزې همغږۍ له امله بریالۍ کېږي، د وخت په تېرېدو سره د واک د تمرکز، داخلي اختلافاتو او د لومړنیو ارزښتونو د کمزورۍ له امله خپل لومړنی تحرک له لاسه ورکوي. د بېلگې په توګه په ډېرو دیموکراتیکو نظامونو کې د پخوانیو او بنسټیزو سیاسي گوندونو کمزوري کېدل د ابن خلدون د دوراني ماډل له مخې د تحلیل وړ پدیده ده.

ب - د سیاسي نظامونو بدلون: د ابن خلدون نظریات د سیاسي نظامونو د بدلون لکه له استبدادي نظام څخه د خلکو پر رضایت ولاړ نظام ته د لېږد او یا برعکس، د تحلیل لپاره هم کارول کېدای شي. د هغه د نظري چوکاټ له مخې، د پیاوړي عصیبه لرونکو نویو ټولنیزو او سیاسي ځواکونو راڅرګندېدل، د موجودو ادارو کمزوري کېدل او د بهرنیو لوبغاړو نفوذ هغه مهم عوامل دي چې د سیاسي نظامونو د بدلون په بهیر کې اغېزناک رول لوبوي.

۳. د حکومت د ثبات او زیانمنیدو ارزونه

د ابن خلدون له نظره د حکومت د ثبات او زیانمنیدو ارزښتي مفهوم په بېلابېلو برخو وېشل کېدای شي، چې مهمې یې په لاندې ډول دي:

الف - اقتصادي نابرابري او ټولنیزې ناکرارۍ: ابن خلدون د حکومتونو په ثبات او دوام کې د اقتصادي عواملو پر اهمیت ټینګار کړی دی. د شتمنو او بې وزلو ترمنځ د واټن زیاتوالی، د بېکارۍ لوړه کچه، اقتصادي رکود او د شتمنۍ ناعادلانه وېش کولای شي ټولنیزې ناخوښۍ او ناکرارۍ رامنځته کړي او د حکومت مشروعیت تر پوښتنې لاندې راولي. د بېلگې په توګه د عربي پسرلي پاڅونونه، چې تر ډېره د اقتصادي نارضايتۍ او ټولنیزو نابرابریو له امله رامنځته شوي وو، ښيي چې اقتصادي ستونزې څنګه د حکومتونو د بې ثباتۍ او سیاسي بدلونونو لامل کېدای شي.

ب - فساد او د عامه باور له منځه تګ: ابن خلدون په خپلو نظریاتو کې د عادلانه حکومتولۍ او د خلکو د باور پر اهمیت ځانګړی ټینګار کوي. د هغه په اند، پراخ اداري فساد، د واک ناوړه استفاده او د حساب ورکونې د اصل نشتوالی د خلکو باور پر دولتي ادارو کمزوری کوي او د سیاسي بې ثباتۍ زمینه برابروي. برعکس هغه حکومتونه چې ښې حکومتولۍ، روښتیا، د قانون حاکمیت او اداري حساب ورکونې ته لومړیتوب ورکوي، کولای شي خپل مشروعیت، ثبات او د خلکو اعتماد لا پیاوړی کړي.

ج - جیوپولیتیکي تحرکات او بهرنۍ اغېزې: ابن خلدون د داخلي عواملو ترڅنګ، د بهرنیو اغېزو اهمیت هم څرګندوي. د هغه له نظره، د حکومتونو ثبات د جیوپولیتیکي سیالیو، سیمه ییزو شخړو او د نړیوالو قدرتونو د سیاستونو تر اغېز لاندې هم وي. بهرنۍ مداخلې، اقتصادي بندیزونه، نیابتي جګړې او د ایديالوژیو خپرېدل کولای شي د یوه حکومت د حاکمیت، سیاسي ثبات او د پرېکړې کولو خپلواکي په څرګند ډول اغېزمنه کړي.

سره له دې باید په پام کې ونیول شي چې د ابن خلدون نظریه د معاصر سیاست د تحلیل لپاره یو بشپړ او مطلق ماډل نه ګڼل کېږي، بلکې د سیاسي او ټولنیزو تحولاتو د ارزونې لپاره یو ارزښتناک تحلیلي چوکاټ وړاندې کوي. د هغه نظریات که د معاصرو شرایطو او واقعیتونو له غوښتنو سره تطبیق شي، د حکومتونو د عروج او زوال د عواملو، د سیاسي تحولاتو په رامنځته کېدو کې د عصبي (ټولنیز یووالي) د رول او همدارنګه د حکومتونو پر ثبات او دوام د داخلي او بهرنیو فشارونو د متقابل اغېز په اړه ژوره او هر اړخیزه پوهه برابروي.

د) مناقشه

د ابن خلدون د دوراني نظریې له مخې، حکومتونه په طبیعي ډول د بنسټ اېښودنې، پیاوړتیا، ثبات او زوال له پرله پسې پړاوونو څخه تېرېږي. دغه بهیر د ځواکمن مشرتابه او پیاوړي عصبي (ټولنیز یووالي) په شتون سره پیلېږي، چې عموماً په قبیلوي ټولنو کې رېښې لري. د حکومت له پرمختیا سره ښاري کېدل، اقتصادي سوکالي او تمدني پرمختګ زیاتېږي، خو په همدې وخت کې عصبي په تدریجي ډول کمزوری کېږي، چې په پایله کې یې د عیش او عشرت، اداري فساد، د واک تمرکز او د ټولنیز یووالي د کمزورۍ بهیر پیلېږي. په همدې تړاو، د شاهديپک (۲۰۲۰) څېړنه هم د ابن خلدون دغه لیدلوری تأییدوي او څرګندوي چې د حکومت له ودې او پرمختیا سره د سیاسي واک تمرکز رامنځته کېږي، چې د اقتصادي سوکالۍ او تمدني پرمختګ زمینه برابروي. دغه پرمختګ د اغېزمن مشرتابه او پیاوړي عصبي په برکت تحقق مومي. خو له بلې خوا د ښارونو د پرمختیا او تمدني پرمختګ له امله عصبي ورو ورو کمزوری کېږي او په پایله کې د نوي تمدني او سیاسي پړاو د راټوکېدو زمینه برابريږي. د ابن خلدون له نظره حکومت په تدریجي ډول د داخلي کمزورۍ او بهرنیو ګواښونو تر اغېز لاندې راځي، تر هغه چې یوه نوې ډله، چې له پیاوړي عصبي څخه برخمنه وي، راڅرګنده شي، پخوانی حکومت نسکور کړي او د ټولنې نوی سیاسي نظم رامنځته کړي. همدارنګه ځینې معاصرې څېړنې هم څرګندوي چې هغه ټولنې چې له پیاوړي عصبي څخه برخمنې وي، د خپلو بنسټیزو اړتیاوو د پوره کولو، د امنیت د ټینګښت او د سوکالۍ د رامنځته کولو لپاره اغېزمن او منظم حکومتي جوړښتونه رامنځته کوي (Fajar, ۲۰۱۹).

د ابن خلدون له نظره د حکومت د ثبات او دوام لپاره د داخلي عواملو له ډلې اغېزمن، اخلاقي او وړ مشرتابه بنسټيز اهميت لري. هغه مشران چې د عدالت، صداقت او مسؤليت پالنې ارزښتونه عملي کوي، د اشرافو ترمنځ يووالي، د خلکو باور او سياسي ثبات پياوړی کوي. برعکس د عيش او عشرت پرمختيا، د شخصي گټو لومړيتوب او د عامه هوساينې له اړتياوو څخه غفلت د حکومت د کمزورۍ او زوال بهير گړندی کوي. همدارنگه د عصبيه (ټولنيز يووالي) لوړه کچه د ټولنيزو شخړو په کمولو، د سياسي ثبات په ټينگښت او د حکومت د انعطاف په زياتولو کې مهم رول لري، په داسې حال کې چې د عصبيه کمزوري کېدل د ډلو ټپلو، کورنيو اختلافاتو، اداري کمزورۍ او د حکومتولۍ د اغېزمنتيا د کمېدو لامل گرځي. په همدې تړاو، ځينې معاصرې څېړنې هم څرگندوي چې که څه هم دغه داخلي عوامل د حکومت د ثبات لپاره بنسټيز اهميت لري، خو بهرني فشارونه، لکه اقتصادي بحرانونه، جيوپوليتيکي کړکېچونه او بهرنۍ مداخلې، هم د حکومتونو پر ثبات ژور اغېز کوي. دا وضعيت څرگندوي چې د حکومتونو سياسي ثبات د داخلي او بهرنيو عواملو د يوه پېچلي او متقابل تعامل پايله ده (Dragolov et al., ۲۰۱۶).

اخلاقي حکومتولي، چې د عدالت، روښتيا، حساب ورکونې او اخلاقي اصولو پر بنسټ ولاړه وي، د حکومت مشروعيت، د خلکو باور او سياسي ثبات پياوړی کوي. برعکس، اداري فساد، د واک ناوړه استفاده او د ټولنيز نظم کمزوري کېدل د حکومت مشروعيت زيانمنوي او د زوال عوامل پياوړي کوي. له بلې خوا بهرني عوامل او جيوپوليتيکي اغېزې، لکه بهرنۍ مداخلې، سيمه ييزې سيالۍ او د نړيوالو قدرتونو رقابتونه، په ځانگړې توگه هغه مهال چې داخلي يووالي کمزورې وي، د حکومتونو د بې ثباتۍ لامل گرځي. د افغانستان معاصر تاريخ د دې حالت څرگنده بېلگه ده، ځکه بهرنيو لوبغاړو په بېلابېلو پړاوونو کې د داخلي شخړو، اقتصادي بحرانونو او د سرچينو پر سر د سياليو په پياوړتيا کې اغېزمن رول لوبولی دی. همدارنگه پر بهرنيو مرستو ډېره تکيه د ځان بسياينې پر ځای د بهرني انحصار او سياسي بې ثباتۍ زمينه برابره کړې ده. سربېره پر دې جگړې، يرغلونه او دوامدارې امنيتي شخړې، په ځانگړې توگه هغه مهال چې له داخلي کمزورۍ سره يوځای شي، د حکومتونو د زوال بهير چټکوي. افغانستان د دغو متقابلو عواملو روښانه بېلگه ده، ځکه دوامدار قبيلوي اختلافات، د مرکزي حکومت کمزورۍ واک، پرله پسې بهرنۍ مداخلې، د غير رسمي سياسي شبکو او جنگسالارانو نفوذ او قومي وېشونو د يو ګډ ملي هويت او اغېزمنې حکومتولۍ د رامنځته کېدو مخه نيولې ده. دغو عواملو د حکومتونو د کمزورۍ او بې ثباتۍ بهير لا پسې پياوړی کړی دی. په همدې تړاو توماس او هال (۲۰۱۱) په خپله څېړنه کې څرگندوي چې اخلاقي مشرتابه او پياوړي اخلاقي چوکاټونه د پرېکړه نيوډې بهير اغېزمنوي، د رهبرۍ کيفيت لوړوي او د ټولنيز يووالي او سياسي ثبات د پياوړتيا زمينه برابروي. که څه هم بهرنۍ مرستې په ځينو

مواردو کې د لنډ مهاله ثبات په رامنځته کولو کې مرسته کوي، خو په ډېرو حالاتو کې د داخلي تجزیې، سیاسي انحصار او پر بهرنیو سرچینو د اتکا د زیاتېدو لامل هم ګرځي. په همدې اساس د مسلمانانو د اکثریت هېوادونو سیاسي تجربې تر یوه بریده د ابن خلدون د دوراني نظریې له تحلیل سره سمون لري، ځکه د ټولنیز یووالي کمزورتیا، د عادلانه حکومتولۍ نشتوالی، اداري فساد، او د داخلي ننگونو او بهرنیو فشارونو ګډ اغېز د دغو حکومتونو د کمزورۍ او زوال مهم عوامل بلل کېږي.

د ابن خلدون د نظریې له مخې، د دغو ستونزو د حل لپاره اړینه ده چې پیاوړې، اغېزمنې او انعطاف منونکې ادارې رامنځته شي، عادلانه حکومتولي او ټولنیز یووالی پیاوړي شي او د بهرنیو فشارونو پر وړاندې د حکومت سیاسي او اداري وړتیا لوړه شي، ترڅو حکومتونه وکولای شي خپل ثبات، مشروعیت او دوام تضمین کړي.

پای پایله

د ابن خلدون دوراني نظریه د حکومتونو د جوړښت، ثبات او زوال د عواملو د تحلیل لپاره یو پیاوړی او هر اړخیز نظري چوکاټ وړاندې کوي. نوموړی د عصبیه (ټولنیز یووالي)، اغېزمن مشرتابه، اخلاقي ارزښتونو او بهرنیو اغېزو ترمنځ پر متقابل تعامل ټینګار کوي او باور لري چې د حکومتونو د عروج، ثبات او زوال د بهیر د درک لپاره د دغو عواملو ګډ تحلیل اړین دی. د افغانستان د سیاسي تجربې په رڼا کې، د ابن خلدون دوراني نظریه څرګندوي چې د ټولنیز یووالي کمزورتیا، قومي او سیاسي تفرقه، د مشرتابه نیمګړتیاوې، د واکمنانو عیش او تجمل، بهرنۍ مداخلې او اداري کمزورۍ هغه اساسي عوامل دي چې د اغېزمنې حکومتولۍ له بنسټیزو اصولو سره په ټکر کې واقع کېږي او د حکومتونو د بې ثباتۍ او زوال زمینه برابروي. له همدې امله د حکومت د پایښت او دوام لپاره د پیاوړې ټولنیز یووالي، اغېزمن او اخلاقي مشرتابه، عادلانه او د اصولو پر بنسټ حکومتولۍ، ځواکمنو اداري بنسټونو او دوامدارو اقتصادي پرمختیايي پروګرامونو رامنځته کول بنسټیز اهمیت لري. همدارنګه د حکومتونو سیاسي او اداري وړتیا باید دومره پیاوړې وي چې د بهرنیو فشارونو او جیوپولیتیکي بدلونونو پر وړاندې اغېزمن مقاومت وکړي. د دغو عناصرو تحقق د حکومت د مشروعیت، ثبات او اوږدمهاله پایښت لپاره اساسي تضمین ګڼل کېږي.

وراندیزونه

۱. د افغانستان حکومت ته سپارښتنه کېږي چې د عصبيې (ټولنيز يووالي) د پياوړتيا، د جامع ملي هويت د ټينګښت او د ګډو ملي ارزښتونو د ودې له لارې د يووالي پر بنسټ يو باثباته او منسجم سياسي نظام رامنځته کړي.
۲. په حکومتي جوړښتونو کې دې د اخلاقي، وړ، مسلکي او عدالت محوره رهبرۍ د ټاکنې لپاره شفاف او قانونمند ميکانيزمونه رامنځته شي. همدارنګه د واک د سوله ييز او قانوني لېږد، حساب ورکونې او اداري شفافيت بنسټونه دې پياوړي شي، ترڅو د حکومت پايښت تضمين او د سياسي بې ثباتۍ مخه ونیول شي.
۳. د دوامدار ثبات، اقتصادي هوساينې او اغېزمنې حکومتولۍ د تحقق لپاره دې د قانون حاکميت، ښې حکومتولۍ، اداري روښتيا او حساب ورکونې ته لومړيتوب ورکړل شي او د اداري فساد، د واک له ناوړه استفادې او له قانون څخه د سرغړونو د مخنيوي لپاره دې اغېزمن اقدامات ترسره شي.
۴. حکومت دې د داخلي او بهرنيو اړيکو، اقتصادي سرچينو او مالي مديريت لپاره متوازنه او خپلواکه تګلاره غوره کړي، ترڅو پر بهرنيو مرستو اتکا کمه شي، اقتصادي ځان بسياينه پياوړې شي او د بهرنيو مداخلو او سياسي نفوذ امکانات راکم شي.

اخځليکونه

القران کريم

- Adelkhah, F. (۲۰۱۷). *War and State (Re) Construction in Afghanistan: Conflicts of Tradition or Conflicts of Development?* (A. Brown, Trans.). International, Development Policy | Revue Internationale de Politique de Développement, ۸, Article ۸. <https://doi.org/10.4000/poldev.2326>
- Brown, D. (۱۹۹۳). *The Search for Élite Cohesion*. Contemporary Southeast Asia ۱۵ (۱), ۱۱۱-۱۳۰. <https://doi.org/10.1355/CS15-1G>
- Dragolov, G., Ignác, Z. S., Lorenz, J., Delhey, J., Boehnke, K., & Unzicker, K. (۲۰۱۶). *Social Cohesion, Values of Individuals, and Their Well-being*. In G. Dragolov, Z. S. Ignác, J. Lorenz, J. Delhey, K. Boehnke, & K. Unzicker Social Cohesion in the Western World pp. ۷۹-۹۲. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32464-7_6
- Fajar, A. S. M. (۲۰۱۹). *Perspektif Ibnu Khaldun Tentang Perubahan Sosial*. SALAM: Jurnal Sosial Dan Budaya Syar-i, ۶ (۱), ۱-۱۲ <https://doi.org/10.15408/sjsbs.v6i1.10460>
- Ibn Khaldûn, A. A. R. bin M. (۱۹۶۹). *The Muqaddimah: An Introduction to History the Classic Islamic History of the World*. Bollingen Series, Princeton University Press

- Nawabi, J., & Kolozi, P. (۲۰۲۲). *Afghanistan: The Making and Unmaking of a Modern State* Journal of Global South Studies, ۳۹(۱), ۱-۳۲
- Önder, M., & Ulaşan, F. (۲۰۱۸). *Ibn Khaldun's Cyclical Theory on The Rise and Fall of Sovereign Powers: The Case of Ottoman Empire*. Adam Akademi .Sosyal Bilimler Dergisi, ۸(۲), ۲۳۱-۲۶۶
<https://doi.org/۱۰.۳۱۶۷۹/adamakademi.۴۵۳۹۴۴>
- Rourke, F. E. (۱۹۵۷). *The Quest for Political Stability*. Ethics, ۶۷(۴), ۲۸۶-۲۹۳
<https://doi.org/۱۰.۱۰۸۶/۲۹۱۱۲۷>
- Sarjito, A. (۲۰۲۴). *Dinamika Pengaruh Eksternal dalam Pengambilan Keputusan Kebijakan Pertahanan*. Jurnal Ilmu Sosial Dan Humaniora, ۲(۴), ۳۵۹-۳۸۰
- Shahidipak, M. (۲۰۲۰). *Ibn Khaldun as a paradigm for the past and future of sociology and humanity*. Sociology International Journal, ۴(۵), ۱۵۳-۱۵۹
<https://doi.org/۱۰.۱۵۴۰۶/sij.۲۰۲۰.۴.۰۰۲۴>
- Sharan, T. (۲۰۲۲). *Inside Afghanistan: Political Networks, Informal Order, and State Disruption*. Routledge. <https://doi.org/۱۰.۴۳۲۴/۹۷۸۱۳۱۵۱۶۱۶۱۷>
- Shevkunov, G. A. (۲۰۲۴). *The Russian Revolution (۱۹۱۷): External Factors of Influence Public Administration*. E-Journal (Russia), ۱۰۵, ۲۰۲۴, ۸۰-۹۲
<https://doi.org/۱۰.۵۵۹۵۹/MSU۲۰۲۰-۱۳۸۱-۱۰۵-۲۰۲۴-۸۰-۹۲>
- Stavytskyy, A. (۲۰۱۸). *Influence Of Modern Geopolitical Challenges On State's Economic Security*. Вестник Киевского Национального Университета .Имени Тараса Шевченко. Экономика., ۴(۱۹۹), ۴۵-۵۵
- Sulastri, N. (۲۰۱۹). *The Concept of State and Government in Ibn Khaldun's Thought* International Journal of Nusantara Islam, ۷(۲), ۱۴۳-۱۴۹
<https://doi.org/۱۰.۱۵۵۷۵/ijni.v۷i۲.۵۶۳۴>
- Tarkhan Mouravi, G. (۲۰۱۶). *External Political Actors and Influences in the South Caucasus Sociology and Anthropology*, ۴(۸), ۶۹۸-۷۰۹
<https://doi.org/۱۰.۱۳۱۸۹/sa.۲۰۱۶.۰۴.۸۰۴>
- Thomson, M. H., & Hall, C. D. (۲۰۱۱). *Social and Leadership Factors Influencing Moral Decision Making in Canadian Military Operations: An Annotated Bibliography* (No. DRDC Toronto CR ۲۰۱۱-۰۹۸). Defence R&D Canada.